

© **Большакова О.В.**

существовали во всех общинах такого рода и повсюду оказывали определенное воздействие. Решающим было то обстоятельство, что во всех разновидностях аскетических течений «состояние религиозной избранности» воспринималось как своего рода сословное качество (социальный статус), ограждающее человека от скверны рукотворного, от «мира». Гарантией этого состояния независимо от того, каким образом оно достигается в соответствии с догматическим учением, служит не какое-либо магически-сакраментальное средство, не отпущение грехов после исповеди, не отдельные благочестивые поступки, а одно лишь утверждение избранности посредством специфического по своему характеру поведения, коренным образом отличающего избранника от «природного» человека.

Между тем религиозная деятельность избранного и предопределенного человека в своем логическом развитии приводит его не только и не столько к созданию сект, сколько создает благоприятную почву для создания «общества одиночек», отчужденных от психологической и социальной необходимости связи с обществом. Кальвинистский адепт религиозной доктрины есть только экономический человек, предназначенный для выполнения далеких от социальной организации общества, основанных на духовных автономных от экономики и прагматизма, принципах. Для кальвиниста нет религиозного призвания, т.к. его религиозный статус и его место в религиозно-сакральной ситуации «Я» и «Бог» уже решен раз и навсегда. Все, что может, а, следовательно, и должен сделать кальвинист в разрешении сложности существующего общества, частью которого он является, это экономически оправдать свое существование.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма./ М. Вебер; пер. с нем. Давыдова. Ю.Н. - М.: Прогресс. 1990. – 808 с.
2. Вестминстерское исповедание веры. – М. Изд-во «Реформация» (Пресвитерианская церковь Шотландии), 2011.- 480с.
3. Гегель В.Г.Ф. Лекции по философии религии. В 2-х тт., Т.2 / Г.В.Ф. Гегель; пер. с нем. Гайденко П.П. - М.: Мысль, 1977. – 573 с.
4. Кальвин Ж. Наставление в христианской вере. Т.2, кн.3. / Ж. Кальвин; пер с фр. и с англ. Бакулов А.Д. - М.: Издательство РГГУ, 1998. - 480 с.
5. Московичи С. Машина творящая богов. / С.Московичи; пер. с фр. Емельяновой Т.П. - М.: Центр психологии и психотерапии. 1998. – 560 с.
6. Тиллих П. Мужество быть// П.Тиллих Избранное. Теология Культуры. Пре. с англ. Вевюрко Т.И. М.: Юрист. 1995, с. 7-131.

Большакова Ольга Віталіївна – здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

УДК: 1+316.3+34+316.4

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ТА СУБ'ЄКТНОГО В ПРАВОВІЙ СВІДОМОСТІ.

Досліджується суб'єктивне та суб'єктне як невід'ємні якості правової свідомості, наголошується на принциповій різниці суб'єктивного та суб'єктного в правовій свідомості

Ключові слова: *правова свідомість, суб'єктивне, суб'єктне, суб'єкт, об'єктивне.*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ СУБЪЕКТИВНОГО И СУБЪЕКТНОГО В ПРАВОВОМ СОЗНАНИИ

Исследуется субъективное и субъектное как неотъемлемые качества правового сознания, акцентируется внимание на том, что субъективное и субъектное - это принципиально разные качества правового сознания

Ключевые слова: *правовое сознание, субъективное, субъектное, субъект, объективное*

SOCIO-PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF SUBJECTIVITY AND SUBJECTIVITY IN LEGAL CONSCIOUSNESS

Examines subjective and subjective as inherent qualities of legal consciousness, focuses on the fact that the subjective and the subject - it is fundamentally different quality of legal consciousness

Keywords: *legal consciousness, subject, subjective, objective*

В умовах розбудови незалежної правової держави та громадянського суспільства в Україні особливого значення набуває рівень правової культури та правової свідомості особи. Можливість, вміння та готовність особи відстоювати свої права та визнавати аналогічні права за іншими людьми є важливою ознакою правової держави та громадянського суспільства. Опрацювання новітніх аспектів формування правосвідомості за умов становлення української правової держави є актуальним та своєчасним завданням учених. Тому вивчення змісту поняття «правосвідомість», еволюції суб'єктивного та суб'єктного в правовій свідомості за умов суспільства, що трансформується, є важливою науковою проблемою.

Глибока специфіка об'єктивної діалектики в сучасних умовах визначає нове співвідношення, новий характер взаємозв'язку між суб'єктивним та суб'єктним. Для правильного розуміння питання про суспільну та особисту свободу первинне значення має не лише розкриття специфіки об'єктивної діалектики, але і з'ясування взаємозв'язку між суб'єктивним і суб'єктним, їх особливостей в розвитку права та правової свідомості. Діалектичний зв'язок між суб'єктивним і об'єктивним, їх взаємопереходи при певних обставинах призводять до того, що поняття суб'єктивного і об'єктивного в різних контекстах, в різних випадках набувають відносно різний сенс.

Актуальність досліджуваної теми обумовлена, насамперед, її високою гносеологічною та методологічною цінністю. Правильне розуміння об'єктивних і суб'єктивних явищ правової свідомості, з'ясування діалектичної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів, що обумовлюють правову свідомість і, нарешті, розуміння суб'єктивно-суб'єктних процесів дозволить дати більш повну і, головне, вірну картину правової свідомості.

У вітчизняній науці є певна кількість робіт, присвячених проблемі об'єктивного і суб'єктивного в праві. Так, означеній проблематиці присвятили свої праці такі вчені як: С.С. Алексєєв, В.В. Войтов, Ю.М. Дмитрієнко, І.Є. Зуєв, О.І. Івакін, Ю.Ю. Калиновський, С.І. Максимов, В.С., В.Ф. Кузьмін, В.Б. Садиков, В.Ф. Яковлев та інші. Однак означена проблема розглядається в більшості випадків в рамках теорії права і філософії права - в працях фахівців у галузі теорії держави і права, філософії права розглянуті деякі питання, що стосуються об'єктивної і суб'єктивної природи права, а також співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в праві. Однак у рамках соціальної філософії комплексного дослідження суб'єктивного та суб'єктного в правовій свідомості не здійснювалося

Метою дослідження є комплексний аналіз суб'єктивного та суб'єктного в правовій свідомості, в різноманітті варіантів співвідношення цих явищ, а також категоріально осмислити суб'єктивне та суб'єктне в правовій свідомості як форми суспільної свідомості.

Сучасний підхід соціально-філософської думки до дослідження соціальної природи правової свідомості, розглядається не лише як логіко-гносеологічний об'єкт, але і в соціологічному аспекті як суспільне явище, що займає певне місце в історичному процесі [5, с. 142]. На шляху до вирішення проблеми суб'єктивного та об'єктивного в правовій свідомості правова наука не використала ще усіх можливостей, коли форми суспільної свідомості «...розглядаються як явища суспільного життя, які мають свою специфіку, займають певне місце в системі суспільних явищ цієї суспільно-економічної формації» [4, с. 4].

Специфіка застосування загальнофілософських методологічних принципів до вивчення правової свідомості. Специфіка закономірностей розвитку суспільних явищ полягає в тому, що вони виявляються через діяльність людей.

Правова свідомість як відображення суспільного буття, з точки зору гносеологічної, може бути охарактеризоване, передусім, як своєрідна форма людського знання, що містить в собі певний рівень інформації про об'єктивні зв'язки і відносини, що складаються у соціальному світі. Іншою важливою стороною правової свідомості є пізнання, що виражається в тенденції відображати не лише вже відомі сторони соціального (правового) об'єкту, але також і нові зв'язки і відносини, закладені в ньому. Правова свідомість належить до одного з найактивніше діючих різновидів суспільної свідомості, бо в ній соціально-практична сторона переважає над пізнавальною і оцінною функціями. Правосвідомість у своїй конкретизації тісно пов'язана з такими формами суспільної свідомості, як

політична, моральна і моральність. «В знятому вигляді» право і правосвідомість мають свою присутність і в таких формах свідомості як мистецтво, релігія, філософія. Як форма суспільної свідомості вона (правова свідомість) є відображенням суспільного буття, пов'язаного з об'єктивними політичними і правовими відносинами, відображенням, яке здійснюється за допомогою уявлень і понять про право, закон, справедливість, суд, суб'єктивні права, і яке спрямоване на зміцнення або зміну існуючої законності, правопорядку [3, с. 58].

Як справедливо відзначає Е.Ю. Соловйов: «Абсолютно ясно, що правосвідомість - це не просто відображення в індивідуальній свідомості духу і характеру вже чинних в суспільстві законів. У правосвідомості «активний темперамент», і всього адекватніше воно виявляє себе саме тоді, коли критикує і коригує чинні закони з позицій ідеальної справедливості, яка набула непорушного значення для досить великої маси людей» [6, с. 189].

Для соціального пізнання в цілому і відповідно для всякого конкретно-соціологічного дослідження, як би не була вузька область вивчення конкретних явищ, залишається в силі початкове марксистська ідея про те, що реальний суб'єкт, дії якого вивчаються, здійснюється незалежно від суб'єкта, що пізнає.

Суб'єкт (лат. *subjectus* – те, що перебуває в основі) як філософська категорія розкриває якість активності людини, слугує описові місця людини у світі, специфіки людського буття. Суб'єкт тлумачать як носія предметно-практичної діяльності й пізнання, джерело активності; як автора дій, здатного до цілетворення. Відповідно, об'єкт – те, що залежить від суб'єкта й позбавлене самостійної суті.

Суб'єктивне може розумітися як: 1) що належить внутрішньому світу суб'єкта, безпосередньо дане тільки суб'єктові; 2) певні, виражаючі особливості, природу суб'єкта і в цьому сенсі властиві тільки суб'єктові сторони внутрішнього світу; 3) активність суб'єкта, що обумовлює перетворення суб'єктивного в об'єктивне.

У усіх випадках суб'єктивне виражає те, що безпосередньо залежить від людини, хоча кінець кінцем визначається об'єктом, має об'єктивну основу.

Під суб'єктивним розуміється свідоме в діяльності суспільства або особи, залежне від суспільної і особистої свідомості і волі. У об'єктивних процесах природи свідоме не має місця, якщо не брати відношення людини до цих процесів. У суспільстві ж нічого не здійснюється без свідомої діяльності людини. Тому тут об'єктивне і суб'єктивне органічно взаємозв'язані і завжди знаходяться в єдності і взаємодіють. Не можна собі уявляти об'єктивне так, що воно існує зовні і незалежно від діяльності людей і їх суспільних відносин. Будь-яка суспільна дія є єдність об'єктивного і суб'єктивного, їх взаємодія. Об'єктивне і суб'єктивне міститься в самих людських діях.

Конкретний суб'єкт утворюється на базі об'єктивного змісту тієї або іншої спільності людства і в результаті єдності і специфічного прояву суб'єктивних властивостей, що виражають його об'єктивну сутність. Він може бути сукупним суб'єктом. Конкретний суб'єкт - це конкретна спільність людства, соціальна група або індивід, що відрізняється певною цілісністю суб'єктивних якостей, що складаються на базі спільності об'єктивних умов.

Категорія суб'єктивного може розглядатися в аспекті не лише гносеологічному (як вторинне, похідне, визначуване по відношенню до об'єктивного), але і онтологічному — як необхідна сторона, момент існування і діяльності людини. Проте і в другому випадку не відбувається ніякого стирання відмінностей між суб'єктивним і об'єктивним.

Суб'єктність, у свою чергу, як характеристика особистості безпосередньо виражає відношення людини до себе як діяча, перетворювача, творця власної історії. У суб'єктності робиться акцент на активно-перетворюючій функції людини. Передусім це пов'язано з визнанням своєї активності, свідомості, здатності до цілеутворення, свободи вибору й відповідальності за нього. Суб'єктом є людина на вищому рівні своїй активності, діяльності, цілісності (системності), автономності і т. д. [7, с. 56].

Варто відмітити, що багато вчених розглядають суб'єкт через призму поняття «самовдосконалення», асоціюючи суб'єктний розвиток з вищим рівнем людського розвитку. Але, як зазначає К. А. Абульханова, суб'єкт не є еталоном, вищою точкою розвитку, а постійно розв'язує задачу свого вдосконалення [1, с. 11]. Іншими словами, суб'єкта відрізняє те, що він виступає системою, що саморозвивається, знаходиться в процесі постійного становлення.

Зазначимо, що в сучасній психології суб'єктність розуміють як центральне утворення людської реальності, що виникає на певному рівні розвитку особистості й представляє її нову системну якість. Здатність змінювати навколишню дійсність і себе в ставленні до неї, активно

адаптуватися до середовища й до самого себе – так потрактовують

Суб'єктивність – здатність людини бути стратегом своєї діяльності, ставити й коригувати цілі, усвідомлювати мотиви, самостійно планувати дії й оцінювати їхню відповідність задуманому, створювати життєві плани.

Людина є суб'єктивною істотою, але в пізнанні суб'єктивність стає на заваді. Тут вона має бути суб'єктом, тобто зобов'язана підпорядкувати різноманітні прояви своєї суб'єктивності на цілеспрямований інтерес до визначеного об'єкта пізнання. Отже, суб'єкт – цілеспрямована пізнавальна активність у взаємодії з об'єктом. Оскільки це взаємодія двох універсумів, суб'єктивність немовби випрямляється, спрямовується в русло об'єктивних властивостей і закономірностей, об'єднується з ними і діє об'єктивно. Мислення як уміння з'єднати різноманітне, якщо з'єднується не лише з текстом, але і з матеріальними об'єктами як предметами пізнавального інтересу, переходить із суто логіко-понятійної сфери у сферу духовно-практичну, категоріальну для душевного соціуму, душевного простору людини, яка діє так, як спонукає її до цього пізнавальний процес, а не так, як вона звикла діяти на підставі пасивного перебування серед об'єктів, що не є пізнавальними, а лише суто перцептивними. Досить часто людина, яка багато знає, не є суб'єктом розумної діяльності. Поняття, як категорії мислення, не є для неї категоріями, які змістовно облагороджують її душевні схильності, не є духовно-практичними для неї самої.

Сказане неприпустиме для правосвідомої діяльності. Адже тут людина, яка знає нормативно-правові документи, які регламентують її поведінку, але не діє так, стає відповідальною перед законом, який не є для неї категоріально пізнаним і визнаним саме у такій «покарально-відповідальній» якості. Звичайно, вона протестує проти такої несправедливості. Але немає іншого шляху, як стати на шлях аперцепції, тобто свідомого пізнання, яке впорядковує суб'єктивну волю об'єктивним процесом пізнання, мета якого – знання об'єктивних законів як справедливих.

Виходячи з розуміння суті суб'єктивного як практичного творчого діяння людства у об'єктивному світі, не варто зовсім зводити суб'єктивне до практики як такої, бо вона має і об'єктивний зміст. Суб'єктивне - це практична діяльність, визначена певною метою, розумінням того, які засоби слід використати для її досягнення, це здатність організації своїх дій і передбачення їх наслідків. Це є і прояв людських почуттів, характеру, сили волі, що активізують дієвість самої практики. Отже, суб'єктивне - практична діяльність, спрямована на здійснення цілей людей.

Похідними від категорій об'єктивного і суб'єктивного являються поняття об'єктивності і суб'єктивності. Об'єктивність, як і суб'єктивність, можна розглядати як: а) існування і розвиток явищ (коли йдеться про суб'єктивність, існування в суб'єктові, залежно від суб'єкта); б) пізнання явищ (у разі об'єктивності розгляд відбувається відповідно до суті і взаємозв'язків цього явища, у разі суб'єктивності - ігноруючи суть і взаємозв'язки досліджуваного явища); в) як сприйняття, поняття, теорії (у сенсі їх істинності або неістинності, безсторонності або упередженості).

Сама суб'єктивність змісту сприйняття має об'єктивну основу в тому відношенні, що породжується відмінністю умов сприйняття. Простеживши зміну змісту сприйняття у зв'язку зі зміною умов сприйняття, можна опосередкованим шляхом прийти до виявлення об'єктивних властивостей самої речі. Таким чином, і тут можна зробити висновок про роль суб'єктивного в досягненні об'єктивного знання.

Суб'єктивне в правовій свідомості виступає в декількох значеннях: як сторона мислення, як властивість образу відображення, тобто як ідеальне в чистому вигляді і як аспект практичної предметної діяльності. Суб'єктивні моменти в змісті пов'язані з активністю суб'єкта, який породжує суб'єктивну форму відображення. Йдеться, зрозуміло, не про зовнішню форму, а про форму як організацію елементів змісту. Проте і форма, будучи суб'єктивною, має об'єктивну основу, форми і закони як чуттєвого, так і логічного відображення породжені об'єктивним світом (суб'єктивний образ не існує в якомусь невизначеному виді, а завжди має ту або іншу конкретну форму).

Свідомість суб'єктивна в тому сенсі, що не існує без суб'єкта. Але вона не буває і без об'єкту, її зміст визначається об'єктом. І саме вона (свідомість) може виступати об'єктом дослідження. Що ж до співвідношення елементів об'єктивного і суб'єктивного усередині правової свідомості, то їх надзвичайно важко розмежувати. Такі сторони і моменти пізнання і практики, як установка, оцінка, уявлення про цінності, вплив ідеології, емоції, потреби, соціальний, моральний і естетичний аспекти суспільної свідомості створюють складну ієрархію суб'єктивного і об'єктивного в правовій свідомості.

Суб'єктивне не зводиться тільки до суспільної або індивідуальної свідомості. Суб'єктивне - це загалом різного роду цілеспрямована діяльність. При цьому суть суб'єктивного, що проявляється у

відношенні до об'єктивного, міститься в практичній діяльності людей. Розмежування об'єктивного та суб'єктивного – це протиставлення реального суспільного буття, яке люди кожного покоління застають в готовому виді, як щось для них дане, готівкове, як предметний світ і певний характер їх діяльності і соціальних відносин (об'єктивність), і що люди виявляються в змозі здійснити цілі та дії по вдосконаленню, розвитку і перетворенню соціального буття (суб'єктивність).

Суб'єкт-суб'єктна єдність означає те, що за весь період розвитку людства кількісне накопичення цілеспрямованих дій, підпорядкованих вимогам норм звичаєвого права, для певної, досить незначної частини людей перейшло в якість. А саме: об'єктивна дія традиції стала об'єктом свідомого аналізу, започаткувавши тим самим розвиток розумових здібностей, пов'язаних із мисленневою діяльністю. Виходячи з того, що мислення є процес пошуку єдності різноманітного, воно вже не є проявом звичної стихійності тих або інших суб'єктивних душевних устремлінь, а якраз свідомою дією людини, яка починає розрізняти в єдиному, цілісному об'єкті, включно до себе самого як об'єкта розрізнення, його структурні складові, досліджуючи їх під кутом зору знаходження основоположного принципу, завдяки якому він є таким, яким є сам по собі та в пізнавальному сприйнятті людини, яка по відношенню до нього перебуває в ситуації суб'єкта.

Перехід об'єкт-об'єктних відносин в об'єкт-суб'єктні, а потім у суб'єкт-суб'єктні відбувається завдяки тому, що природа сама по собі є суб'єктом свого власного саморозвитку в суто онтологічному вимірі. Людина як продукт внутрішнього органічного еволюційного розвитку природи отримує можливість стати по відношенню до неї в ситуацію суб'єкта її пізнання. Але здійснення цієї можливості потребує великого часового проміжку, мірою якого є необхідність для людей усвідомити її в якості субстанційної материнської основи свого власного буття. Без цього суб'єкт-суб'єктна взаємодія з нею неможлива, свідченням чого є нетривалий період суб'єкт-об'єктної взаємодії з нею, наслідком якого стала глобальна екологічна криза, загрозлива для існування людини в недалекому майбутньому.

Трансформація об'єктного буття людини в суб'єктний відбувається за рахунок того, що людина розрізняє в собі властиві її душі різноманітні духовні устремління, які задовольняють також різні об'єкти зовнішнього природного й суспільного оточення. Це розрізнення не може відбутись без порушення душевної рівноваги, отже, втрати почуття справедливості в оцінці нею свого життя насамперед у сфері суспільного буття. Звідси ідеалізація минулого як періоду золотого дитинства в історії людства; звідси ж виникнення віри в краще майбутнє, заснованої на зневірі в можливості повернути втрачену гармонію суспільно-природного буття або ж її утвердження в сучасному бутті. Філософія, аналізуючи життєві колізії, розробляє апарат мислення такою мірою його якості, дозволяє, по-перше, відкрити закони і правила мислення, по-друге, чітко визначити як світоглядний, так і методологічний потенціал понять і категорій, якими воно послуговується, по-третє, запропонувати методику оволодіння кожною людиною мисленням як засобом досягнення втраченої душевної гармонії, по-четверте, створити різноманітні концептуальні вчення про шляхи їх втілення в сферу суспільного буття, по-п'яте, сформувати фактично кожную людину як суб'єкта автономного мислення і такої ж автономної суспільної діяльності як діяльності соціально-духовної, осмисленої, цілеспрямованої.

На нашу думку, суб'єктність – здатність людини бути стратегом своєї діяльності, ставити й коригувати цілі, усвідомлювати мотиви, самостійно планувати дії й оцінювати їхню відповідність задуманому, створювати життєві плани. Суб'єкт-об'єктне відношення є сутнісним вираженням практичної діяльності в цілому, тому, якщо суб'єкт-об'єктне відношення не може бути віднесене тільки до суб'єкта, то це справедливо і по відношенню до усієї практичної діяльності в цілому.

При дослідженні об'єктивного та суб'єктивного вимірів правової свідомості важливо не плутати два філософських поняття: суб'єктивне і суб'єктне. Не можна сказати про розрізнення змісту цих понять краще, ніж це зробив видатний філософ Генріх Степанович Батищев: «Перше з них - суб'єктивне - не може не бути завжди внутрішньої протилежністю всьому об'єктивному у всіх вимірах і сферах культури: в пізнанні і в практиці, в моральності, в художності, в культурі спілкування. Суб'єктивне постійно лине до об'єктивного, знову і знову вбирає його в себе, з нього вбирає свій зміст, його відтворює всередині себе або відображає в ньому, ним стурбоване, за володіння ним бореться. Але воно завжди накладає на нього свої власні обмеження і огрублення, спрощує і локалізує, переломлює крізь свої кінцеві, більш або менш своєрідні форми, засмічує його, загороджує і навіть підміняє, одним словом, неминуче псує його. У загальній стратегії сходження людини по шляху культурно-історичного вдосконалення суб'єктивне обіймає собою те, з чим людина покликана вести боротьбу за його подолання всередині себе, за його поступове зживання і подолання. Чим більше

© *Боринштейн Е. Р.*

людина суб'єктивна, тим нижче знаходиться на космічній спіралі еволюції, на шляху нескінченного діалектичного становлення.

Навпаки, суб'єктне саме по собі цілком належить безпосередньо об'єктивному. Воно являє собою внутрішню власну щабель на багатовимірних сходах все більш і більш складних, розвинених і досконалих форм буття. Тому на протигагу суб'єктивному людина, чим більш суб'єктів, тим вище просунуть по цих сходах, на цьому безмежному шляху становлення. Повнота суб'єктності отримується лише в міру подолання суб'єктивності» [2, с. 56].

Таким чином, правова свідомість об'єктивна за змістом, бо відбиває об'єктивний світ, але вже в змісті є суб'єктивні елементи. Свідомість суб'єктивна в тому сенсі, що не існує без суб'єкта. Але вона не буває і без об'єкту, її зміст визначається об'єктом. Правосвідомості охоплює такі аспекти: антропологічний, соціологічний, аксіологічний, комунікативний, системно-динамічний, логіко-деонтологічний.

З точки зору всього реально існуючого світу правосвідомість - це суб'єктивна реальність, з позиції окремо взятого індивідуума правосвідомість - це об'єктивна реальність, а з позиції суспільства в цілому - правосвідомість є як об'єктивною, так і суб'єктивною реальністю одночасно. Співвідношення об'єктивного і суб'єктивного вимірів правосвідомості змінюється з ходом історії, цей зв'язок носить діалектичний характер. Проте, відбувається не лише пристосування суб'єктивно-об'єктивного, але і зростання ролі суб'єктивного: розширенням і зростанням масштабів сутності людини, вона все ширше і глибше охоплює процеси об'єктивного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К. А. Суб'єкт или личность в психологии самореализации. Идеальность или реальность субъекта : сб. науч. тр. / К. А. Абульханова. [б.г.] : «Сев-Кавказский ГТУ», 2007. – 340 с.
2. Батищев Г.С. Введение в диалектику творчества. – СПб., 1997. – 345 с.
3. Ивакин А.А. Сущность правосознания и его место в системе духовной культуры // Наукові праці Одеської національної юридичної академії . 2002-. Т.6 . - 2007. - 320 с. – С. 42-60
4. Келле В. Формы общественного сознания. - М., 1959. – 276 с.
5. Козлова Н. Н., Межуев В. М., Толстых В. И. Общественное сознание, результаты и перспективы исследования // Вопросы философии. – 1977. - № 10. – С. 140-147
6. Соловьев Э.Ю. И. Кант: взаимодополнительность морали и права. — М.: Наука, 1992. — 212 с.
7. Цимбал О. Ю. Сутність суб'єктності та суб'єктної позиції студента в навчальному процесі // Вісник Черкаського університету. Частина 2 Серія «Педагогічні науки». – 2011. – Вип. 199. - С. 55-62

Боринштейн Е. Р. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії і соціології державного університету «Южноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 123+172.340.12+17.021.2

ПРАВОВА СВОБОДА ЯК ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджується проблема правової волі з точки зору її ціннісних основ. Встановлено невід'ємний взаємозв'язок права і свободи. Проведено розрізнення понять «юридична свобода» та «політична» свобода, враховуючи соціально-філософську спрямованість дослідження.

Ключові слова: *свобода, право, правова свобода, юридична свобода, свобода особистості, ціннісні орієнтації.*